

HALÁSZ IVÁN

A republikánus eszmék és az önálló Csehszlovákia első évei

A köztársasági eszme és államforma igazi fénykorát nem anyyira a nagy francia forradalom, hanem sokkal inkább az első világháború és a második orosz forradalom kitörése hozta meg. Sokatmondó tény, hogy 1914 előtt Európában mindössze négy állam rendelkezett ezzel az államformával: San Marino, Svájc, Franciaország és Portugália. Az 1918 után megszületett teljesen új (azaz nem régebb óta létező államok területi növekedése révén keletkező)¹ államok többsége már köztársaságként alakult meg. Még a Habsburg Birodalom bukása utáni Ausztria is ezt a berendezkedést választotta. A két világháború közötti időszakban létrejött Albánia pedig csak idővel vált monarchiává.

Az első Csehszlovák Köztársaság azon új önálló államok közé tartozott, amelyek büszkén kezdtek hozzá republikánus identitásuk felépítéséhez. Csehszlovákia – szemben a 18. század végén felosztott lengyel–litván államközösséggel – nem rendelkezett régies, alapvetően antik és feudális gyökerű köztársasági hagyományokkal. Itt a republikanizmus inkább új jelenségnek számított, igaz, az elvi monarchizmusnak sem voltak különösebben erős gyökerei. Az uralkodó tisztelete inkább a mindennapi élet következménye volt. A nagy politikai mozgalmak közül talán a szociáldemokrácia állt legközelebb a köztársasági államformához, de a cseh munkásmozgalomnak alapvetően mások voltak a prioritásai (szociális követelések, demokratikus választójog, az

¹ Ilyen volt mindenekelőtt Románia és Szerbia.

állam demokratikus megreformálása stb.).² A későbbi folyamatokban kulcsszerepet játszó Tomáš G. Masaryk professzor vezetete cseh realista mozgalom³ sem volt kifejezetten republikánus jellegű, ahogyan a szociálisan érzékeny, a politikailag és szociálisan reformer beállítottságú szlovák *hlaszista* mozgalom sem.⁴ A köztársasági eszme elvi jellegű elutasítása sem jellemezte őket, csak egyszerűen ez nem tartozott számukra a kardinális kérdések közé.

Jellemző, hogy a csehszlovák függetlenségi emigráció, a hazai politikai erőkhöz hasonlóan, az első világháború kezdetén még nem számolt a köztársaság kikiáltásával. Masaryk akkor még önálló csehszlovák királyságban gondolkozott, amelyet valamelyik belga vagy dán herceg vezetett volna, míg a ruszofil Karel Kramář az orosz Romanov-dinasztiát preferálta volna a cseh trónon.⁵ Az emigráció vezetői csak az 1917-es oroszországi forradalom hatására mozdultak el a republikanizmus irányába. Ám ez a tendencia is elsősorban a Nyugaton tevékenykedőket jellemezte, az oroszországi cseh és szlovák emigráció egy része még egy darabig kitartott a monarchizmus mellett.

A csehszlovák emigráció egyfajta hadügyminisztereként működő, francia állampolgárságú, de szlovák származású csillagász Milan Rastislav Štefánik viszont még 1918-ban is inkább monar-

² Jiří KOŘALKA: *Češi v Habsburské říši a v Evropě (1815–1914)* [Csehek a Habsburg Birodalomban és Európában (1815–1914)]. Argo, Praha, 1996. 261–265.

³ Az 1900-ban létrehozott Realista Párt időnként a Cseh Népi Haladó Párt névre is hallgatott. Később egy fúzió révén beolvadtak a Nemzeti Haladó Pártba. Masaryk 1907-től kezdve éppen a realisták színeiben volt birodalmi parlamenti képviselő.

⁴ A mozgalom a *Hlas* (Hang) című, 1898 és 1904 között megjelenő folyóiratról kapta a nevét, amely körül a Masaryk hatása alatt álló szociális reformisták és reformer liberálisok mellett a későbbi agrárius, avagy parasztpárti és keresztény szociális indíttatású szerzők megtalálhatók voltak. Alapvetően realista beállítottság jellemezte őket, a felvilágosító munkában és a kis lépésekkel haladó reformokban hittek. Ennek jegyében követelték a választójog, a közigazgatás és az oktatás demokratizálását. Lásd Robert KLOBUCKÝ: *Hlasistické hnutí: národ a sociológia*. Sociologický ústav SAV, Bratislava, 2006. 51–67.

⁵ Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945* [Csehek és szlovákok a 20. században. Cseh–szlovák viszony 1914–1945]. AEP, Bratislava, 1997. 45.

chistának vallotta magát.⁶ Sőt, Ferdinand Peroutka, akit a cseh-szlovák államalapítás korabeli legfőbb „krónikásának” is lehet nevezni, a témával foglalkozó négykötetes művében a szlovák politikust tulajdonképpen legőszintébb és őszönös arisztokratának, illetve közvetve monarchistának nevezte. „Štefánik csak Masaryk tisztelőjeként és követőjeként volt egy ideig realista, de soha nem a saját temperamentuma révén. De egy szlováknak amúgy is nehéz realistának lenni. [...] Teljesen irreális és a józan demokraták számára szokatlan volt a külsőségek iránti vonzódása. Ezt azonban valószínűleg azzal a magyar közeggel lehet megmagyarázni, amelyet egyetlenegy háború előtti szlovák sem tudott elkerülni. [...] Ez a férfi, aki valószínűleg nagyra tartja magát, sőt el van ragadtatva magától, aligha lesz valaha képes lelkesedni az egyenlőség modern ideáljáért vagy egyszerűen a tömegekért. Valóban, ebben a forradalmárban akkora adag konzervativizmus volt, hogy másokkal is megoszthatta volna azt. [...] A nemességről, amely körében sok barátja volt, soha nem beszélt negatívan, és nem is akarta megnyirbálni annak előjogait. [...] A francia Janin tábornok a következőket írta róla: »A természete és gondolkodása talpig arisztokratikus volt, de olyan mértékben, amelyet másoknál csak ritkán láttam.« Érdekes meglátás ez egy olyan francia royalista szájából, akinek rengeteg lehetősége volt megismerni az arisztokratákat. [...] Beneš azt írta a könyvében, hogy Masarykkal együtt tartottak Štefánik politikai tévedéseitől. Ezért valószínű, hogy némi nyugalansággal figyelték a hazatérését. Milyen jellegű tévedésekről lehetett itt szó? Azok kétségtelenül három forrásból táplálkozhattak: a cseh valóság nem megfelelő ismeretéből, a konzervativizmusából, amelyet hosszú távon aligha lehetett volna tartósan semlegesíteni és végül a becsvágyából. Legvalószínűbb eshetőség az, hogy a harcias jobboldal

⁶ Zuzana KEPPLOVÁ: Štefánik mal dlhy, známosti, slabosti. A vedel ich využíť. Rozhovor s historikom Michalom Kšiňanom [Štefániknak voltak adósságai, ismeretségei és gyengeségei. És tudta, hogyan kell használni őket. Interjú Michal Kšiňan történésszel]. *SME, Magazin Vikend*, 2018. 4–5.

egy idő után valószínűleg benne találta volna meg egy energikus és forradalmi érdemekkel feldíszített vezérét.”⁷

Mindez azonban nem derült ki, mert Štefánik repülőgépe a hazatérése során, 1919. május 4-én lezuhant, a tábornok pedig szörnyethalt. Peroutka valószínűleg túlzasokba esett a fenti jellemzésben, de az első hadügyminiszter monarchista beállítottságát későbbi életrajzírója sem tagadja. Michal Kšiňan szerint Štefánikot főleg a Franciaországban eltöltött évek erősítették meg a monarchizmusában. Már a világháború előtt is több mint egy évtizedet élt ott, és közvetlen benyomásokat szerzett a harmadik Francia Köztársaság működéséről, illetve működésképtelenségéről. A véleménye lesújtó volt. Bár Štefánik Franciaországhoz kötődött leginkább, a jövőbeli csehszlovák trónon legszívesebben Olaszország uralkodó dinasztiáját, a Savoyai-házat látta volna.⁸

Az oroszországi forradalmon kívül főleg az Egyesült Államokban élő cseh és szlovák diaszpóra terelte republikánus irányba a külföldi csehszlovák politikát. Az ottani Cseh Nemzeti Egyesülés és a Szlovák Liga által 1915. október 25-én Clevelandben aláírt megállapodás azonban nem nyilatkozott az államforma kérdéséről, csupán azt szorgalmazta, hogy a csehek és a szlovákok föderatív jellegű egyesülése után vezessék be a demokratikus választójogot, valamint a perszonálunió alapuló demokratikus állami berendezkedést, amely az angliai megoldásra hasonlított volna. Teljesen más volt a helyzet 1918 májusában, amikor az amerikai cseh és szlovák honfitársi szervezetek vezetői Pittsburghben aláírtak egy újabb politikai megállapodást, amelyhez Masaryk is csatlakozott. Ebben már a köztársasági államforma kérdése is szerepelt.⁹

Az új állam ideológiai megalapozása szempontjából azonban nem ez a dokumentum volt meghatározó, hanem az 1918 októbe-

⁷ Ferdinand PEROUTKA: *Budování státu* [Államépítés]. LN, Praha, 1991. 582–587. – Az idézeteket itt és a továbbiakban a saját fordításomban adom meg. – *H. I.*

⁸ Zuzana KEPPOVÁ: I. m. 4–5.

⁹ Michal GOSIOROVSKÝ: *K představám zahraničních (amerických a ruských) Slovákův a Čechův o státoprávním postavení Slovenska po vojne 1914–1918* [A külföldi (amerikai és orosz) szlovákok és csehek elképzelései Szlovákia háború utáni állami státuszáról 1914–1918]. Zborník Filozofickej fakulty UK, FF UK, Bratislava, 1968. 20.

rében született első csehszlovák függetlenségi deklaráció, amely a születési helye miatt Washingtoni Deklarációként vonult be a történelembe. A szerzője Masaryk volt, és nemcsak a csehszlovák közvélemény számára készült, hanem megfogalmazásakor az USA akkori elnökére, Woodrow Wilsonra és az amerikai népre is tekintettel voltak. A deklaráció szövege az antanthatalmak által akkor már elismert csehszlovák ideiglenes kormány nevében íródott. Az időzítéséhez hozzátartozik, hogy 1918. október 16-án megjelent Károly császár és király híres manifesztuma, amely az összeomlást a Habsburg Birodalom föderalizálásával igyekezett feltartóztatni. A csehszlovák emigráns politikusok azonban éppen ezt akarták elkerülni. Az 1918. október 17-én Wilson elnöknek kézbesített dokumentum első mondataiban ezért jelentették ki, hogy a föderáció és az autonómia semmit sem ér a Habsburgok uralma alatt, és a csehszlovák nemzet nem kíván egy Habsburg-álföderációban élni. Annak érdekében, hogy ne vessék el teljesen a Wilsonnak oly kedves eszmét, a második bekezdés végén a következő mondat is szerepelt: „Azt gondoljuk, hogy a föderalizálás első követelménye a szabadság, és meg vagyunk győződve arról, hogy Közép- és Kelet-Európa szabad népei szükség esetén könnyen létrehozhatják majd a föderációt.”¹⁰

Masaryk itt szakítani akart azzal a régóta érvényben lévő diplomáciai koncepcióval, amely Ausztriát az európai stabilitás zálogaként kezelte, és az általa írt deklarációban egyrészt legitimálni akarta az új államhatalmat, másrészt eszmeileg megalapozni az új államot. Morvaországi katolikus származása ellenére kiindulópontja a cseh vallási reformatori tradíció volt, amelyet kiegészített Cirill és Metód szláv hittérítők emlékezetével, valamint a 19. századi cseh nemzeti ébredés örökségével. Masaryk a szlovákokra való tekintettel nemcsak a cseh történeti államjogra és František Palacký történeti koncepciójára akart támasz-

¹⁰ Ján GRONSKÝ: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I. (1914–1945)* [Kommentált dokumentumok Csehszlovákia alkotmánytörténetéről. I. (1914–1945)], UK-Nakl. Karolinum, Praha, 2005. 35. Az ebben szereplő 14. lábjegyzetben megtalálható a dokumentum keletkezéséről szóló információ is.

kodni, hanem a Nagymorva Birodalom emlékére is.¹¹ A szövegen egyúttal az is erőteljesen érződik, hogy az amerikai közönséget és a demokrata elnököt is meg akarta szólítani: „Elfogadjuk a modern demokrácia eszméit, és ragaszkodni fogunk hozzájuk, mert ezek több száz éven keresztül nemzetünk ideáljai is voltak. Elfogadjuk a Wilson elnök által megfogalmazott amerikai elveket [...] Mi, Comenius nemzete, nem tehetünk mást, csak elfogadhatjuk azokat az elveket, amelyek kifejezésre jutottak az amerikai függetlenségi deklarációban, Lincoln elveiben, valamint az emberi és polgári jogok meghirdetésében.”¹² A deklaráció végén pedig a következő mondat szerepelt, amely mintegy bekeretezte a csehszlovák államalapítók felfogását: „A demokrácia legyőzte a teokratikus autokráciát. A militarizmus megsemmisült. A demokrácia győzedelmeskedik; a demokrácia alapján újjászerveződik az emberiség. A sötétség hatalmai szolgálták a fény győzelmét – az emberiség régóta vágyott korszaka érkezik el. Hiszünk a demokráciában – hiszünk a szabadságban –, mégpedig a mindig nagyobb és nagyobb szabadságban.”¹³

Az államfő Masaryk ugyanakkor nem volt egyszerű idealista. Bár korábban antimilitarista nézeteket vallott, később egyik legfőbb gondja az ütőképes csehszlovák hadsereg kiépítése lett.¹⁴ Továbbá szoros összefüggést látott a demokrácia és a jó közigazgatás között. Azt vallotta ugyanis, hogy a demokrácia lényege az adminisztráció és az önkormányzatiság.¹⁵ A csehszlovák vezetők tehát a demokrácián keresztül kívánták hozzácsatolni az államukat a győztesekhez, és azt akarták, hogy a többiek is a nemzetközi stabilitás és demokratikus világ egyik építőköveként tekintsenek Csehszlovákiára.¹⁶

Bár Masaryk demokrataként elvileg elutasította az igazolatlan és hagyományos tekintélyeket, államfőként fontosnak tartotta és

¹¹ Václav PAVLÍČEK et al.: *Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky* [Alkotmányjog és államtudomány. II. rész. A Cseh Köztársaság alkotmányjoga]. Liber, Praha, 2011. 40–41.

¹² Ján GRONSKÝ: I. m. 36–37.

¹³ Uo. 37.

¹⁴ Ferdinand PEROUTKA: I. m.

¹⁵ Uo. 303.

¹⁶ Václav PAVLÍČEK et al.: I. m. 43–44.

a gyakorlatban is érvényesítette a vezetői autoritást. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy az új és meglehetősen heterogén kultúrájú államban szükség van integráló tényezőkre. E törekvésében hatékonyan tudott támaszkodni az idős Ferenc József kultuszára. De az is igaz, hogy tekintélyként sokszor ő volt az, aki az utca (olykor nacionalista) hangulatát kifejező politikai pártok túlkapásait próbálta visszafogni vagy korrigálni. A tekintélyére jellemző, hogy a csehszlovák nemzetgyűlés egyszer sem próbálta leszavazni Masaryk elnök halasztó hatályú vétőjét.¹⁷ A nyíltan elutasított, de a társadalomban mélyen gyökerező osztrák monarchikus hagyományok csak tovább erősítették a mindenki felett álló idős atyafigura iránti igényt.¹⁸ Ez sok régi beidegződés átvételét is jelentette. Ilyen volt például az államfő képének kifüggesztése a hivatali és iskolai helyiségekben, ami tradícióként végigkíserte a két világháború közötti Csehszlovákiát, pedig e gyakorlatnak nem volt igazi jogalapja. Az államfő személyi kultuszának ezenfelül része volt születésnapjának megünneplése is. Ferenc József császár és király nyolcvanadik születésnapjának 1910-es és Masaryk elnök 1920. évi hetvenedik születésnapja megünneplésének pompája között alig volt különbség.¹⁹

Masaryk elnök az ünnepi külsőségeket ugyan nem tartotta kiemelten fontosnak, de tisztában volt azzal, hogy azok is hozzájárulnak a köztársasági ceremóniák kialakulásához. Tisztában volt a tekintély integráló szerepével is. A természetes autoritás szerepének eljátszása alkatilag sem állt távol tőle, és az sem mellékes, hogy a megfelelő életkora is megvolt mindehhez. Általában nem ellenkezett, ha a lelkes közönség „felszabadító elnöknek”, „Masaryk apónak” vagy „a trónon ülő filozófusnak” titulálta őt.²⁰

¹⁷ Ondrej PODOLEC: *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republik*. [Folytonosság és megszakítottság között... A Szlovák Köztársaság politikai berendezkedése]. Atticum, Bratislava, 2014. 46.

¹⁸ Dagmar HÁJKOVÁ–Pavel HORÁK–Vojtěch KESSLER–Miroslav MICHELA (red.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu* [Dicsőség a köztársaságnak! Hivatalos ünnepek és ünnepek a két világháború közötti Csehszlovákiában]. Academia, Praha, 2018. 143–145.

¹⁹ Uo. 139., 143–147.

²⁰ Uo. 141.

A társadalomtudományokhoz és pszichológiához jól értő elnök csak ráerősített erre, amikor örökös civil, régi antimilitarista egyetemi tanár létére államfőként egyenruhára emlékeztető öltözékben lovagolt ki az állampolgárok közé; saját zászlóval rendelkezett, illetve gyakran látogatta a hivatalos vidéki kastélyrezidenciáit is. Intuitív módon tehát azt az államfői viselkedési modellt követte, amelyhez a társadalom hozzá volt szokva,²¹ miközben e külsőségeket egy erőteljesen republikánus színezetű tradíció szolgálatába állította.

A washingtoni deklaráció azonban csupán egy csehszlovák függetlenségi nyilatkozatnak számított, amelynek jelentősége másodlagos volt, hiszen a döntő fordulatnak otthon kellett bekövetkeznie. A tényleges hatalomátvételre 1918. október 28-án került sor Prágában és néhány nagyobb cseh városban. Szlovákiában és a német többségű vidékeken erre még később került sor. A prágai események motorja a cseh polgári és szocialista pártok képviselőiből álló Nemzeti Bizottság volt, amelyben a politikusok az 1911. évi birodalmi tanácsi választások alapján kialakított kvóta szerint osztották szét egymás között a mandátumokat. Ez a testület később átalakult Ideiglenes (Forradalmi) Nemzetgyűléssé, és ebben a minőségében végül 1920. február végén fogadta el az új köztársaság polgári demokratikus alkotmányát. Igaz, a nemzetiségek képviselői nélkül, ami komoly szépséghibának bizonyult az egyébként demokratikus – és maradandónak bizonyuló – dokumentum esetében.

Október 28-án este megszületett a második, mondhatni helyszíni függetlenségi nyilatkozat, illetve az új állam első törvénye, amely ideiglenesen hatályban hagyta az összes korábbi jogi normát. A történelemben recepciós törvényként és első, kvázi ideiglenes alkotmányként vonult be. A Csehszlovák Köztársaság ezen a néven azonban nem október 28-án, hanem csak november 14-én született meg, amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén Karel Kramář miniszterelnök javaslatára előbb kimond-

²¹ Jiří RAK: Staříčkův mocnár a tatíček Masaryk [Az idős uralkodó és Masaryk apó]. In: Milan ŘEPA (red.): *19 století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávají* [A bennünk élő 19. század. Fennmaradt modellek, intézmények és reprezentációk]. Historický ústav AV ČR, Praha, 2008. 267–273.

ták a Habsburg–Lotaringiai-ház trónfosztását, majd deklarálták a köztársaságot, és végül közfelkiáltással megválasztották a köztársaság első elnökét. Masaryk azonban még nem volt ott az ülésteremben, hiszen még mindig külföldön tartózkodott.

A köztársasági eszme és a Habsburg-ellenesség a következő két évtized egészében fontos szerepet játszott Csehszlovákiában. Ez egy tudatos politika volt, hiszen az új elitnek meg kellett magyaráznia a fordulat jelentőségét és ki kellett alakítania saját történeti-politikai narratíváját. Ebben a tekintetben létezett némi feszültség az emigrációból hazatérő politikusok (és a mögöttük álló légiósok), valamint az otthoni hatalomátvételt leveleznylő hazai politikusok elképzelései között, de végül egyfajta kompromisszum született. A csúcspozíciókba az emigrációs államalapítók kerültek, de az igazi hatalom a stabil pártok által uralt kétkamarás Nemzetgyűlés kezében volt. Azok vezetői rendszerint az úgynevezett koalíciós tárgyalásokon döntöttek el a fontos kérdéseket. Az egyes koalíciós pártok elitje és a Várban székelő köztársasági elnök között viszont rendszerint jó volt a kapcsolat. Ez különösen igaz volt Antonín Švehlára, aki az első években a belügyminisztérium élén állt, illetve a paraszti és birtokosi érdekeket képviselő nagyon befolyásos agrárpárt vezetője is volt. Masaryk azonban több szociáldemokrata és cseh nemzeti szocialista politikussal is jó viszonyt ápol. Mindezt kevésbé lehetett elmondani arról a pártról, amelyhez 1914 előtt egy időben ő is tartozott, a jobboldali nemzeti demokratákról. E pártot ugyanis régi pályatársa és vetélytársa, Karel Kramář konzervatív és ruszofil nagypolgári politikus vezette, akivel az 1890-es években együtt indultak el a politikában.

Az államforma kérdése azonban – a sok más vita ellenére – alapvetően nem osztotta meg a politikai pártokat. Sőt, a jobb-közép tábor meghatározó ereje – az örökösen kormánypárti Agrárpárt – a nevébe is felvette a köztársasági jelzöt. A szocialista pártok gondolkodásában sem volt jelen monarchista nosztalgia, ahogyan igazából a cseh nagypolgárságot, a csúcsertelmiséget és felső közigazgatást képviselő nemzeti demokraták esetében sem merült az fel. Nem szabad elfelejteni, hogy az első világháború idején éppen ezen nacionalista párt későbbi vezetőit

(Karel Kramářt és Alois Rašint) zárták börtönbe és végezték ki majdnem az uralkodó nevében. Ez a tény nyilván nem erősítette meg bennük a monarchia iránti nosztalgiát. Ez utóbbi leginkább a politikai katolicizmust képviselő pártok esetében fordulhatott elő, amelyek fő bázisa a Bécshez közeli Dél-Morvaországban és az eleve konzervatívabbnak számító Szlovákiában volt. A protestáns történeti elemeket exponáló új állam viszonya ugyanis meglehetősen ambivalens volt a katolikus tradíciókhoz. Maga Masaryk elnök, aki bár katolikus családban született, felnőtt korában elhagyta eredeti felekezetét, és protestáns hitre tért. Edvard Beneš pedig deklaráltan evangélikus volt, a korán elhunyt szlovák Štefánik pedig evangélikus lelkészi családból származott. A helyzetet azonban tompította az a tény, hogy a cseh katolikus néppártiak szintén képviselve voltak minden csehszlovák kormányban. Az autonómiát követelő szlovák néppártiakra ez nem volt igaz, mert ők csak az 1920-as évek második felében vettek részt a kormánykoalícióban. A Csehszlovákiához való viszonyulásuk jóval kritikusabb is volt. Ám 1918 végén az ő vezetőik is ott voltak a csehszlovák államiság bölcsőjénél, és különösebben nem hangsúlyozták a nem kifejezetten népszerű monarchia utáni nosztalgiát.

Itt-ott azonban előfordulhattak ilyen jellegű nosztalgiára utaló jelek, de azok soha nem váltak hangsúlyossá. 1919 januárjában például szlovák érzelmű katolikus papok és laikusok nagyobb tanácskozást tartottak Zsolnán. Majdnem százan voltak jelen, és a fő előadásokat a korábbi szlovák politikai katolicizmus vezéregyéniségei tartották. Az akkor még Szlovákiában élő, később a magyar irredenta mozgalmakkal együttműködő František Jehlička például sokak számára meglepő módon a magyar királyi apostoli fenségről nyilatkozott pozitívan. Utána a Szlovák Néppárt legfőbb vezetője és tulajdonképpen alapítója, Andrej Hlinka rózsahegyí plébános is hasonló szellemben és stílusban szólalt meg. Amikor a szünetben egyik paptársa kérdőre vonta, hogy miért beszélt olyan szépen a Habsburg-királyról és majdnem tiszteletlenül az új csehszlovák államfőről, akkor Hlinka a

következőket válaszolta: „És nem lenne nekünk jobb egy király, mint valamilyen Masaryk?”²²

A konzervatív katolikus Andrej Hlinka számára egyébként a monarchia és köztársaság dilemmája nem okozott különösebb problémát. Végso soron 1918 októberében egyértelműen kiállt a Magyar Királysággal való szakítás és a csehekkel való egyesülés mellett. Jellemző viszont, hogy az előbb említett, egyfajta mér-földkönek számító, a katolikus papság által a zsolnai tanács-kozáson megfogalmazott memorandumban egy pontban mégis megemlítették a monarchikus elveket, mégpedig az egyházi szervezeti hierarchia kapcsán. A memorandum az állam és egyház „amerikai típusú” szétválasztásának üdvözlése és az állami iskolamonopólium elutasítása mellett hangsúlyozta „az egyetemes katolikus egyház megváltoztathatatlan monarchikus alkotmányát, a hierarchikus elvet és az egész egyházjogot”. A tanácskozás egyébként sokat foglalkozott az új egyházmegyei határok kijelölésének és az új – immár szlovák – püspökök kinevezésének a kérdésével.²³ Ráadásul Hlinka számára, aki a két világháború közötti szlovák politika megkerülhetetlen szereplőjévé vált, a felekezeti kötődés mindig fontosabb maradt az egyébiránt nagyon erős nemzeti elkötelezettségénél.²⁴

Az új köztársasági identitás ápolása és részben a régi republikánus tradíciók keresése markánsan jelen volt a két világháború közötti időszakban. Ezen dolgozott az iskolarendszer, ezt a célt szolgálták az állami ünnepek, illetve ezen fáradozott számtalan cseh és szlovák publicista, élén magával a köztársasági elnökkel. A republikánus hagyományok meggyökeresedésében sokat segített az is, hogy a masaryki emigráció kezdeményezésére megszületett külföldi csehszlovák légio tagjainak többsége is köztársasági érzelmű volt, hiszen az uralkodójuknak tett esküjükkel szegültek szembe, amikor beléptek a Franciaországban, Olaszországban vagy Oroszországban szerveződő katonai egysé-

²² Ľubo OLACH: *Juriga. Kňaz, buditeľ, politik* [Juriga. Pap, ébresztő, politikus]. Marenčin PT, Bratislava, 2021. 128.

²³ Roman HOLEC: *Hlinka. Otec národa?* [Hlinka. A nemzet atyja?]. Marenčin PT, Bratislava, 2019. 145–146.

²⁴ Uo. 14–16.

gekbe. Az új állam hivatalos ideológiája aztán magas piedesztálra emelte ezt az ünnepelt csoportot, amelynek tagjait különböző közigazgatási, rendőrségi és katonai pozíciókhoz, maradékbirokokhoz vagy legalább a híres-hírhedt dohányboltokhoz (azaz trafikokhoz) igyekezett juttatni. Erre szükség is volt, mert alapvetően nyugtalan és határozottan nacionalista csoportról volt szó, amely különösen az oroszországi bolsevikellenes harcai során leszokott az önmérsékletről. Ez azért okozott némi feszültséget, mert éppen az Oroszországot megjárt légiósok rendelkeztek a legnagyobb befolyással. A mentalitásukat a különböző eszmék és attitűdök egyvelege jellemezte – az erős nacionalizmus és antikommunizmus keveredett náluk a forradalmi spontaneitással, az érintkezési demokratizmussal, a már említett fegyelmezetlenséggel és a tekintélyellenességgel.²⁵

Miután sokan közülük a fegyveres testületeknél és az állami apparátusban helyezkedtek el, az államcsínyek szempontjából potenciális veszélyt jelentettek.²⁶ A köztársaság szerencséjére azonban a légiósok világnézetileg is heterogén csoportot alkottak, illetve a körükben rendszerint magas volt az államalapító köztársasági elnök presztízse. A társadalomtudós Masaryk pedig tudott „bajtársiasan” úgy szólni hozzájuk, hogy rendre a saját oldalára állította őket.²⁷ A már említett egzisztenciális motívum, az állami gondoskodás sem volt mellékes. A légiósok tehát mindvégig az első köztársaság ünnepelt hősei, aktív tisztviselői és veszély esetén lojális védelmezői maradtak.

Az egyik legnagyobb és a Cseh Köztársaságban mai napig meghatározó állami ünnep, október 28-a is erős köztársasági töl-

²⁵ Jan MICHLE: *Legionáři a Československo* [Légiósok és Csehszlovákia]. NV, Praha, 2009. 23–27.

²⁶ Az egyetlen ilyen próbálkozás egy 1933. évi eseményhez kötődik, amely mögött a cseh Fasiszta Nemzeti Közösség, illetve annak egyik alapítója, az oroszországi légiók egyik vezetője és hőse, Radola (eredetileg Rudolf) Gajda tábornok állt. A némileg kalandor hajlamú Gajda 1926-ban vezérkari főnök volt, de akkor hirtelen eltávolították a posztjáról, ezután kezdte olasz fasiszta mintára szervezni a mozgalmát. A második világháború alatt azonban ő sem kollaborált a náci megszállókkal. A háború után ugyan elítélték, de nem a kollaboráció vádjával, hanem az 1939 előtti tevékenységéért. A légiósok egy részének a fasiszta vonzódásáról és Gajdáról lásd Jan MICHLE: I. m. 60–61.

²⁷ Uo. 182–185.

tettel rendelkezett. A csehszlovák önállóság kikiáltása napjáról van szó, amely a cseheknél most is a függetlenség napja szerepét tölti be, noha a jelenlegi Cseh Köztársaság 1993. január 1-jén született. A cseh társadalom többsége azonban most is kontinuitást lát az első Csehszlovákia és a mostani Cseh Köztársaság között, ami egyébként a hatályos alkotmány szövegén is érződik. Ez a nap sok légiós szemében egyfajta „nemzeti karácsonnyal” ért fel, hiszen valóban ez volt az a nap, amikor a hivatalos propaganda őket állította a középpontba.²⁸ Az 1920-as években az ünnepelés során főleg az új állam, azaz a köztársaság kultuszának az építésén volt a fő hangsúly, a válságos 1930-as években (különösen az évtized végén) pedig ez a nap a köztársaság és a demokrácia védelmének napjává kezdett válni.²⁹

Az, hogy ez az identitásépítési folyamat nem volt sikertelen, egyrészt az is jelzi, hogy az 1938. március 14-én kikiáltott, egyáltalán nem demokratikusnak szánt első önálló Szlovákia is köztársaság lett, ami a hivatalos elnevezésében is megnyilvánult. Igaz, gyakorlatban sokan inkább a Szlovák Államról beszéltek, de ez nem sokat változtatott az alkotmány szövegén. A szlovák nemzet új „vezére”, Jozef Tiso pedig köztársasági elnök lett. A monarchia restaurálása az új politikai kurzus nagy fokú monarchizmusa ellenére fel sem merült. Másrészt azt is fontos kiemelni, hogy a cseh és szlovák nyelvű lakosság a köztársaság kifejezést a mai napig sokszor az állam vagy az ország szinonimájaként használja. Az egyes pártok és társadalmi szervezetek részben emiatt nem a Magyarországon megszokott „országos tanácsokkal” rendelkeznek, hanem „köztársasági tanácsokkal”. Néha az időjósok is az egész köztársaság területére jellemző nap-sütésről, havazásról vagy esőzésről számolnak be.

A rendszerváltás utáni Cseh Köztársaságban ugyan létezik egy kisebb monarchista mozgalom,³⁰ de senki sem veszi igazán

²⁸ Uo. 132–136.

²⁹ Dagmar HAJKOVÁ–Pavel HORÁK–Vojtěch KESSLER–Miroslav MICHELA (red.): I. m. 126–129.

³⁰ A formáció hivatalos neve: Cseh Korona. Csehország, Morvaország és Szilézia Monarchista Pártja. <https://korunaceska.cz/> (Letöltve: 2022. 03. 06.) A párt egyébként a Habsburg–Lotaringiai-dinasztiát tekinti legitimnek.

komolyan, és egyelőre inkább egyfajta tréfás projektről van szó, amelyet még az átmenet éveiben indított el a České děti (Cseh Gyerekek) nevű ellenzéki csoport. Szlovákiában még ennél is gyengébb ez a trend. Sőt, az egyik nemrég alakult szlovák radikális jobboldali párt is a Republika (Köztársaság) névre hallgat.³¹ Az 1990-es években pedig szélsőjobboldali republikánus mozgalom is működött, amely még Csehszlovákia fennállásának idején alakult meg, azonban az évtized második felében kiesett a törvényhozásból. Nemcsak antikommunizmus, hanem erős nacionalizmus és a Kárpátalja iránti revizionizmus is jellemezte ezt a csoportosulást. Az egész itt tárgyalt folyamat is azt jelzi tehát, hogy a cseh és szlovák közegben hatékonyan sikerült a köztársasági konstrukciót összekapcsolni nemcsak a demokratikus és liberális trendekkel, hanem több esetben a helyi nacionalizmussal, illetve a hétköznapi közbeszéddel is.

³¹ Ez a csoportosulás a második világháború alatti Tiso-rezsim hagyományaitól nem elzárkózó Kotleba-féle Néppártból vált ki, és népszerűségében viszonylag hamar túlszárnyalta az eredeti politikai opciót.